

- આ માટે આવકનો અંક માથાઈઠ આવકને ધોરણે
મપાય છે.
- સારા જીવનધોરણમાં નીચેની નાગરિક સુવિધાઓ
સમાવિષ્ટ છે : પીવાનું શુદ્ધ પાણી, ડ્રેનેજ, વીજળી,
મકાન, વાહનવ્યવહાર, સંદેશવ્યવહાર, આરોગ્ય સુવિધા,
દ્રાવ્ય કેલરી, પ્રોટીન, ચરબી વગેરે.

- HDIની મુખ્ય બાબતો :
- HDIનું મૂલ્ય શૂન્ય થી 1ની વચ્ચે હોય છે. તેનું મહત્વમાં મૂલ્ય 1 ગણાય છે.
- જે દેશનો HDI 1ની નજીક હોય તે દેશ વધુ વિકસિત ગણાય છે અને જે દેશનો HDI શૂન્યથી વધુ પરંતુ 1થી દૂર હોય તે દેશ ઓછા વિકસિત ગણાય છે.

- 2015ના માનવવિકાસ અહેવાલમાં 188 દેશોને આવરી લેવામાં આવ્યા છે.
- જેમાં 0.944 HDI સાથે નોર્વે પ્રથમ કર્મે અને 0.609 HDI સાથે ભારતદેશ 130મા કર્મે હતો.
- વિશ્વની 51.6% વસ્તી મધ્યમ માનવવિકાસવાળા દેશોમાં વસે છે, જેમાં ભારતદેશનો સમાવેશ થાય છે.

- HDIનું મહત્વ :
- આર્થિક વિકાસના HDIના માપદંડમાં માત્ર આર્થિક નહીં, પરંતુ સામાજિક કલ્યાણના શિક્ષણ અને આરોગ્ય જેવા માપદંડનો પણ સમાવેશ કર્યો છે. તથી તે આર્થિક વિકાસનો પરિપૂર્ણ માપદંડ છે.
- આર્થિક નીતિના ઘડતર માટે HDI સૂચવે છે કે, આર્થિક વિકાસ સાધન છે અને માનવ-કલ્યાણ અંતિમ ઉદ્દેશ છે.

- HDI વિદેયાત્મક છે. તેથી HDIનો વધારો દેશમાં શિક્ષણ અને આરોગ્યની પરિસ્થિતિમાં સુધારો સૂચવે છે.
- HDI નો ઘ્યાલ પ્રગતિશીલ છે. તેથી વિકાસમાન દેશોને ક્યાં વિકાસ કરવો અને ક્યાં વધુ કામ કરવાનું છે તે અંગે HDI માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે.

- HDIની મર્યાદાઓ :
- HDIમાં માત્ર ત્રણ સામાજિક બાબતો - શિક્ષણ અને આરોગ્યનો તેમજ જીવનધોરણનો સમાવેશ કરાયો છે.
જેમાં અન્ય સામાજિક નિર્દેશકોનો સમાવેશ કરવો જોઈએ.
- HDIનાં ત્રણેય પરિબળો સરખા મહત્ત્વના નથી. જુદી જુદી પરિસ્થિતિમાં તેમનું મહત્વ જુદું જુદું હોય છે.
- HDI આર્થિક વિકાસની સાપેક્ષ સ્થિતિ દર્શાવે છે.

(4) PQLI અને HDIની તુલના કરો. બંનેમાંથી ક્યો શ્રેષ્ઠ નિર્દેશક છે ? શા માટે ?

PQLI

PQLIની રજૂઆત
ડિવિસ મોરિસ કરી છ.

HDI

HDI ની રજૂઆત 1990માં
સંયુક્ત રાજ્ય વિકાસ કાર્યક્રમમાં
માનવવિકાસ અહેવાલમાં
કરવામાં આવી હતી.

PQLIમાં

માનવજીવનના ભૌતિક
ગુણવત્તામાં થતા
સુધારાને આર્થિક
વિકાસ ગણવામાં આવે
�.

HDIમાં માનવજીવનના

આર્થિક અને સામાજિક
સુધારાને આર્થિક
વિકાસ ગણવામાં આવે છ.

PQLI માટેના ત્રણ

ધોરણો છે: (I) શિક્ષણ
પ્રમાણ, (II) અપેક્ષિત
આયુષ્ય અને (III)
બાળ-મૃત્યુદર.

HDI માટેનાં ત્રણ ધોરણો

છે: (I) આયુષ્ય, (II) શિક્ષણ
(જાન) અને
(III) સારું જીવનધોરણ.

$$PQLI = \frac{\text{(શિક્ષણનો ગુણાંક) + (આયુષ્યનો ગુણાંક) + (બાળ મૃત્યુદારનો ગુણાંક)}}{3} \times 100$$

$$HDI = \frac{\text{(આયુષ્યનો આંક) + (શિક્ષણનો આંક) + (આવકનો આંક)}}{3} \times 100$$

**PQLI 0થી 100ની
વચ્ચે હોઇ શકે છ. તેનું
મહત્વમ મૂલ્ય 100 છ.**

**HDI 0થી 1ની વચ્ચે હોઇ
શકે છ. તેનું મહત્વમ
મૂલ્ય 1 છ.**

જે દેશનો PQLI 100ની નજુક
તે દેશના PQLI ના ઘટકોની
કામગીરી ઉત્તમ ગણાય છે
અને જીવનની ભૌતિક
ગુણવત્તા દેશનો ઊંચો આર્થિક
વિકાસ સૂચવે છે.

જે દેશનો HDI ની નજુક
તે દેશ વધુ વિકસિત
ગણાય છે અને તે દેશનો
માનવવિકાસ ઊંચા કરે
હોય છે.

જે દેશનો PQLI શૂન્યની નજીક
તે દેશના PQLIના ઘટકોની
કામગીરી નિમ્ન કક્ષાની
ગણાય છે અને જીવનની
ભૌતિક ગુણવત્તા દેશનો નીચો
આર્થિક વિકાસ સૂચવે છે.

જે દેશનો HDI શૂન્યની
નજીક અને 1થી દૂર હોય છે
તે દેશ ઓછો વિકસિત
ગણાય છે અને તે દેશનો
માનવવિકાસ નીચા કર્મે
હોય છે.

રાજ્યીય આવક અને
માથાઈઠ આવકના
નિર્ણયક કરતાં આર્થિક
વિકાસના નિર્ણયક તરીકે
PQLI ચિહ્નાતો છે.

HDI દેશના આર્થિક વિકાસનો
માપદંડ માત્ર નથી. પરંતુ તે
સાથે સાથે દેશની સામાજિક
પ્રગતિનો માપદંડ પણ છે.
આમ, તે આર્થિક વિકાસનો
પરિપૂર્ણ માપદંડ છે.

- PQLI કરતાં HDI આર્થિક વિકાસનો શ્રેષ્ઠ નિર્દેશક છે,
જેનાં કારણો નીચે મુજબ છે :
- PQLIમાં માનવજીવનની ભૌતિક ગુણવત્તામાં થતા
સુધારાને આર્થિક સુધારો ગણવામાં આવે છે. તેથી તે
સામાજિક માપદંડ છે, જ્યારે HDI માં આર્થિક પ્રગતિ
અને સામાજિક પ્રગતિને આર્થિક સુધારો ગણવામાં આવે
છે. તેથી તે પ્રગતિશીલ માપદંડ છે.

➤ PQLI જુદા જુદા દેશો, દેશોના જીવ કે એક જ દેશનાં વિવિધ રાજ્યોને માનવજીવનની ભૌતિક ગુણવત્તાની દ્રષ્ટિએ સરખાવે છે, જ્યારે HDI ક્રોઇ એક દેશ અન્ય દેશોની તુલનાએ માનવવિકાસની દ્રષ્ટિએ કયા સ્થાને છે તે દર્શાવે છે. તેમજ વિકાસમાન દેશોને વિકાસની શક્યતાઓ અંગે માર્ગદર્શક બને છે.

(5) આર્થિક વિકાસના નિર્દેશકો ટ્રેકમાં સમજવો.

➤ દેશના આર્થિક વિકાસને જાણવા અને તનું માપ મેળવવા
માટેનાં જવાબદાર પરિબળો કે બાબતોને આર્થિક
વિકાસના નિર્દેશકો, માપદંડ કે ધોરણો તરીકે
ઓળખવામાં આવે છે. આર્થિક વિકાસના નિર્દેશકો નીચે
મુજબનાં છે:

- 1. રાજ્યીય આવકનો વૃદ્ધિર, 2. માથાઈઠ આવકનો વૃદ્ધિર, 3. જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તા અને તેનો આંક PQLI અને 4. માનવિકાસ અને તેનો આંક HDI .
- આ સિવાયના બીજા નિર્દેશકો છે : (1) માનવ ગરીબી આંક HDI.
- (1) જાતીય વિકાસ આંક GDI અને (1) જીવનનિર્વાહનો આંક SLI.

➤ પ્રથમ ચાર નિર્ણયકોની સમજૂતી નીચે મુજબ
છે :

1. રાષ્ટ્રીય આવકનો વૃદ્ધિદર :

➤ જો દેશની વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવકમાં લાંબા
ગાળા સુધી સતત વધારો થઈ રહ્યો હોય, તો
દેશનો આર્થિક વિકાસ થયો છે તેમ કહેવાય.

- જો રાષ્ટ્રીય આવક ઊંચા દરે વધી હોય, તો વિકાસનો દર ઊંચો ગણાય અને જો રાષ્ટ્રીય આવક નીચા દરે વધી હોય, તો વિકાસનો દર મંદ ગણાય છે.
- જો રાષ્ટ્રીય આવકમાં વધારો ન થતો હોય, તો દેશનો આર્થિક વિકાસ સ્થગિત કહેવાય છે અને જો રાષ્ટ્રીય આવકમાં ઘટાડો થતો હોય, તો આર્થિક વિકાસમાં પીછેનું ગણાય છે.

➤ રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરીની મુશ્કેલીઓને કારણે સાચી રાષ્ટ્રીય આવક અને તેનો સાચો વૃદ્ધિદર જાણી શકતો નથી. રાષ્ટ્રીય આવક ગણવાની જુદી જુદી પદ્ધતિઓને લીધે રાષ્ટ્રીય આવકના અંદર્જોમાં ફેર પડે છે. તેથી રાષ્ટ્રીય આવકની આંતરરાષ્ટ્રીય તુલનાનું કાર્ય મુશ્કેલ બને છે.

➤ રાજ્યીય આવકની સાથે દેશની વસ્તીના અંકડા ધ્યાનમાં લેવામાં આવે, તો આર્થિક વિકાસનું સાચું ચિત્ર મળી રહે. આ બધાં કારણોને લીધે રાજ્યીય આવક વૃદ્ધિદર આર્થિક વિકાસનો સાચો માપદંડ ગણાય નહીં.

2. માથાઈઠ આવકનો વૃદ્ધિદર :

- જો દેશની માથાઈઠ રાષ્ટ્રીય આવકમાં લાંબા ગાળા સુધી સતત વધારો થતો હૈ, તો દેશનો આર્થિક વિકાસ થયો છે તેમ કહેવાય.
- દેશની કુલ વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવકને દેશની કુલ વસ્તી વડે ભાગતાંમાં માથાઈઠ વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવક મળે છે.

- જેમ માથાઈઠ આવકનો વૃદ્ધિદર ઉંચો હોય તેમ દેશનો આર્થિક વિકાસ ઉંચો ગણાય અને જેમ માથાઈઠ આવકનો વૃદ્ધિદર નીચો હોય તેમ દેશનો આર્થિક વિકાસ નીચો ગણાય છે.
- જો માથાઈઠ આવકમાં વધારો ન થતો હોય, તો દેશનો આર્થિક વિકાસ સ્થગિત ગણાય છે અને જો માથાઈઠ આવક ઘટતી હોય, તો દેશના આર્થિક વિકાસમાં પીછેછ ગણાય છે.

- માથાઈઠ રાષ્ટ્રીય આવકનો વૃદ્ધિદર દેશની વસ્તીને ધ્યાનમાં લે છે. તે દ્વારા તે રાષ્ટ્રીય આવકના નિર્ણયક કરતાં ચર્ચાયાતો છે.
- માથાઈઠ રાષ્ટ્રીય આવકનો વૃદ્ધિદર એ વ્યક્તિની ભૌતિક સુખાકારીમાં વધારો કરે છે. તેથી તે વિકાસનો સાચો નિર્ણય ગણી શકાય છે.

- દેશની વસ્તી દર વર્ષે ન ગણાતી હોવાથી સાચી માથાઈ આવક મળતી નથી.
- રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરીની મુશ્કેલીને પરીણામે પણ સાચી માથાઈ આવક મેળવી શકતી નથી.
- માથાઈ આવક માત્ર સરેરાશ છે. તેથી તને આધારે દેશના વિકાસ અંગે યોગ્ય નિર્ણય ન લઈ શકાય.

- જો માથાઈ આવક વધે અને આવકની વહેંચણી અસમાન થયેલી હોય, તો આર્થિક વિકાસ થયો નથી તેમ ગણાય.
- જુદા જુદા દેશોની માથાઈ આવક તેમના ચલણમાં હોય છે. સાચા વિનિમયદરના અભાવે પણ કયા દેશની આર્થિક વિકાસ ઉંચો કે નીચો તે નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે.

➤ ઉપરનાં કારણોને પરિણામે માથાઈઠ આવક એ આર્થિક વિકાસનો ખામીયુક્ત નિર્દેશક ગણાય છે.

3. જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તા અને તેનો આંક PQLI :

➤ માનવ-જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તામાં અર્પ્ત લોકોના જીવનધોરણમાં સુધારો એટલે આર્થિક વિકાસ.

➤ માનવજીવનની ભૌતિક ગુણવત્તા વિવિધ વસ્તુઓ અને સેવાઓના વપરાશનાં ધોરણ પર આધારિત છે.

- તેથી વપરાશના ધોરણ કે જીવન ધોરણને જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તામાં મુખ્યત્વે નીચેની વસ્તુઓ અને સેવાઓનો સમાવેશ થાય છે :
 - (1) ખોરાક, (2) આરોગ્ય અને તબીબી સેવાઓ, (3) રહેઠળ અને કપડાં, (4) શિક્ષણ અને મનોરંજન, (5) પરિવાન અને માહિતી પ્રસારણ સેવાઓ.

➤ (6) ઊર્જા, (7) પીવાનું ચોખ્યું પાણી (8) સરેરાશ આયુષ્ય,
(9) બાળમૃત્યુનું પ્રમાણ અને (10) ગંદા પાણીના
નિકાલ - ડેનેજની સુવિધા. જો આ તમામ બાબતોમાં
સુધારો થઈ રહ્યો હોય, તો દેશમાં માનવજીવનની ભૌતિક
ગુણવત્તા સુધરી છે તેમ કહી શકાય અને દેશનો આર્થિક
વિકાસ કર્યો છે તેમ કહેવાય.

- જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તાનો સંકાંક PQLI :
- દેશનો વિકાસ એવો હોવો જોઈએ, જે દેશના લોકોનું જીવનધોરણ ઊંચું લાગે અને દેશના નાગરિકોની પ્રાથમિક જરૂરિયાત સંતોષાય.
- આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખી ડેવિડ મોરિસે જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તાના સંકાંક - PQLIની રજૂઆત કરી છે.

- ભૌતિક જીવનની ગુણવત્તા માપવા નીચેની ત્રણ બાબતો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે :
 - (i) શિક્ષણ પ્રમાણ :
- આ બાબત જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તાનો મહત્વનો માપદંડ છે. દેશમાં શિક્ષણ મેળવેલ વસ્તીની ટકાવારી શિક્ષણનું પ્રમાણ દર્શાવે છે. શિક્ષણનો વધારો વ્યક્તિના કલ્યાણનો વધારો દર્શાવે છે, જે દેશના વિકાસ માટે આવશ્યક બાબત ગણાય છે.

(ii) અપેક્ષિત આયુષ્ય :

➢ બાળકના જન્મ સમયે તે કેટલા વર્ષ જીવશે તેની અપેક્ષાને અપેક્ષિત આયુષ્ય કહે છે. અપેક્ષિત આયુષ્યનો વધારો આરોગ્યની સુવિધાઓ સારી છે, તે બાબતનો નિર્દેશ કરે છે, જે પ્રજાની સુખાકારીનું પ્રતિબિંબ છે.

(iii) બાળ-મૃત્યુદર :

► જીવતા જન્મેલા દર હજાર બાળકોમાં એક વર્ષ પહેલાં
મૃત્યુ પામતા બાળકોની સંખ્યાને બાળ-મૃત્યુદર કહે છે.
બાળ-મૃત્યુદર ઓછો હોય તો પર્યાવરણા, આરોગ્યની
સગાવાસ, મહિલાઓની સ્થિતિ, માતૃત્વની કામગીરી
વગેરેમાં સુધારો થયો છે તેમ કહેવાય, જે સારી સામાજિક
પરિસ્થિતિનું સંવેદનશીલ પ્રતિબિંબ છે.

➤ ઉપરોક્ત ત્રણેય બાબતોને તેમની કામગીરીને આધારે
0થી 100 વચ્ચેના ગુણાંક આપી સરખો ભાર 100 આપી,
જે સરેરાશ મેળવાય છે તે PQLI છે. અર્થાત്

$$PQLI = \frac{\text{શિક્ષણના પ્રમાણનો ગુણાંક} + \text{અપેક્ષિત આયુષ્યનો ગુણાંક} + \text{બાળ મૃત્યુદરનો ગુણાંક}}{3} \times 100$$

- PQLI નું મૂલ્ય 0થી 100ની વચ્ચે હોઈ શકે. તેનું મહત્વમાં મૂલ્ય 100 છે.
 - જેમ પ્રોપોર્શનલ લિફ્ટ (PQLI) વધુ તેમ દેશનો આર્થિક વિકાસ વધારે છે તેમ કહેવાય અને PQLI ઓછો તેમ દેશનો આર્થિક વિકાસ ઓછો છે તેમ કહેવાય.
 - રાષ્ટ્રીય આવક અને માથાડીઠ આવકના નિર્દેશકો કરતાં PQLI આર્થિક વિકાસનો ચરિયાતો નિર્દેશક છે.

- PQLI થી એક જ દેશનાં બે રાજ્યો કે બે જુદા જુદા દેશોના આર્થિક વિકાસની તુલના થઈ શકે છે.
- જો કોઇ દેશના PQLI નું મૂલ્ય ઊંચું હોય, તો તે દેશનો આર્થિક વિકાસ બીજા દેશોના આર્થિક વિકાસ કરતાં વધારે છે તેવું સામાન્ય તારણું કાઢી શકાય નહીં.

➤ વિશ્વમાં 2003 પછી PQLI ને બદલે માનવજીવનને
સ્પર્શતી અન્ય ત્રણ બાબતોનો સમાવેશ કરી જીવનની
ગુણવત્તાનો આંક - QLI તૈયાર કરવામાં આવે છે.

4. માનવવિકાસ અને તેનો આંક-HDI :

➤ માનવવિકાસ એ દેશના આર્થિક વિકાસનો અધ્યતન
નિર્દેશક છે.

- 1990માં સંયુક્ત રાજ્ય વિકાસ કાર્યક્રમમાં ૨૪ થયેલા માનવવિકાસ અહેવાલમાં દેશના આર્થિક વિકાસના માપદંડ તરીકે માનવવિકાસ અંક (HDI) ૨૪ કરવામાં આવ્યો.
- HDIની રચના આર્થિક અને સામાજિક બંને બાબતોને ધ્યાનમાં લઈને તૈયાર કરવામાં આવે છે.

- HDI તૈયાર કરવામાં ધ્યાનમાં લેવાતાં ત્રણ પરિબળો
નીચે મુજબ છે :
(i) અપેક્ષિત આયુષ્ય :
- જન્મ સમયે વસ્તીનું અપેક્ષિત આયુષ્ય કેટલું છે તેને
આધારે આયુષ્યનો આંક અપાય છે. જેમ આયુષ્યનો
આંક ઉંચો તેમ માનવવિકાસની સ્થિતિ સારી ગણાય છે.

➢ જો અપેક્ષિત આયુષ્ય 50 વર્ષથી ઓછું હોય, તો
માનવજીવન તંદુરસ્તીથી વંચિત ગણાય છે. આયુષ્યનો
આંક સામાજિક સ્થિતિ દર્શાવે છે.

(ii) શિક્ષણ (જ્ઞાન) :

➢ પુખ્ત શિક્ષિતોની ટકાવારી શિક્ષણનું પ્રમાણ દર્શાવે છે.
આમાં 15 વર્ષ અને તેથી વધુ ઉંમરની વ્યક્તિના
અક્ષરજ્ઞાનને ધ્યાનમાં લેવાય છે.

➤ શિક્ષણનો આંક સામાજિક સિદ્ધિ દર્શાવે છે.

(iii) જીવનધોરણ :

➤ સારા જીવનધોરણ માટે ધ્યાનમાં લેવાતી સગવડો છે:
પીવાનું શુદ્ધ પાણી, આરોગ્યની સેવા, સેનિટેશન, બાળ-
મૃત્યુદર, ઘોરાકમાં કેલરી, પ્રોટીન અને ચરબીનું
પ્રમાણ વરે. સારા જીવનધોરણનો આધાર આવક છે.

- તેથી માથાઈઠ આવકના ધોરણે આવકનો આંક મેળવાય છે, જે આર્થિક સિદ્ધિ દર્શાવે છે.
- ઉપરોક્ત ત્રણેય બાબતોના આંક પરથી HDIની ગણતરી થાય છે.
- HDIનું મૂલ્ય છે અને 1ની વચ્ચે હોય છે. તેનું મહત્તમ મૂલ્ય 1 છે.

- જે દેશના HDIનું મૂલ્ય 0 અને 1ની નજીક હોય તે દેશનો આર્થિક વિકાસ વધુ ગણાય છે અને માનવવિકાસમાં તે ઉંચા ક્રમે હોય છે.
- જે દેશના HDIનું મૂલ્ય 1થી 62 અને 0ની નજીક હોય તે દેશ ઓછો વિકસિત ગણાય છે અને માનવવિકાસમાં તે નીચા ક્રમે હોય છે.

- 2015ના HDIના અહેવાતમાં HDIના મૂલ્યને આધારે
વિશ્વના 188 દેશોને માનવવિકાસની દૃષ્ટિએ ઉંચા,
વધુ, મધ્યમ અને નીચા વિકાસવાળા એમ ચાર
વિભાગોમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે.
- જેમાં ભારત 0.609 HDI સાથે મધ્યમ માનવવિકાસ
જીથમાં 130મા સ્થાને છે.

- HDIમાં આર્થિક અને સામાજિક એમ બંને પ્રકારના માપદંડોનો સમાવેશ થાય છે. તેથી ત આર્થિક વિકાસનો પરિપૂર્ણ માપદંડ છે.
- HDI દેશના આર્થિક વિકાસમાં સાચી પ્રગતિનો નિર્દેશ કરે છે, જે વિકાસની પ્રગતિશીલ ખ્યાલ છે.
- HDI વિકાસમાન દેશોને વિકાસનું દિશાસૂચન આપે છે.

➤ તેમજ તે વિધેયાત્મક છે. કોઈ એક દેશ અન્ય દેશોની તુલનામાં વિકાસની દ્રષ્ટિઓ ક્યા સ્થાને છે, તે HDI દ્વારા જાણી શકાય છે.

Thanks

For watching